

Купранець І. М.
(МВС України)

УДК 343.98 : 343.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Розглянуто проблеми оперативно-розшукової профілактики як однієї із форм у теорії оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: оперативно-розшукова профілактика, злочин, економіка.

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз практики, профілактика злочинів у сфері економіки здійснюється на різних рівнях багатьма суб'єктами профілактичного впливу. Це дає підстави для класифікації видів профілактики злочинів у сфері економіки на оперативно-розшукову, кримінально-правову, адміністративно-правову, криміналістичну, кримінологічну профілактику та ін.

Визначені види профілактичної діяльності не слід розглядати ізольовано один від одного. При вирішенні завдань профілактики злочинів їх слід розглядати і застосовувати комплексно, і загалом можна об'єднати в єдине поняття – «профілактична діяльність правоохоронних органів».

Водночас із цих видів профілактика злочинів являє собою самостійний напрямок діяльності правоохоронних органів, хоча має свої характерні особливості та відмінності. Серед них передусім слід виокремити оперативно-розшукову профілактику, що є одним із найважливіших напрямків профілактичної діяльності [1, с. 202–209].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливого теоретичного і науково-практичного значення для розвитку вказаного дослідницького напрямку набувають праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених: Т.А. Аванесова, О.М. Бандурки, В.І. Василичука, О.М. Джужи, В.Т. Білоуса, І.П. Козаченка, В.О. Глушкова, В.В. Коваленка, О.Є. Користіна, Я.Ю. Кондратьєва, О.Г. Кальмана, А.Г. Лекаря, О.М. Литвака, С.С. Овчинського, И.А. Гельфанда, П.П. Михайленка та інших з дослідження питань попередження, профілактики злочинів, зокрема у сфері економіки.

Велика кількість наукових досліджень у кримінальному судочинстві стала фундаментом формування принципів і теоретичних концепцій як ОРД загалом, так і її самостійної форми – оперативно-розшукової профілактики.

Виклад основного матеріалу. Отже, особливої актуальності набуває наповнення новим змістом поняття «оперативно-розшукова профілактика» як самостійного інституту у сучасній оперативно-розшуковій діяльності.

Говорячи про оперативно-розшукову профілактику злочинів, слід визначити, що саме цей напрям ОРД забезпечує один із принципів, а саме наступальності (оперативності), спрямованості на упередження. Отже, вирішен-

ня завдання оперативно-розшукової профілактики злочинів слід визначити пріоритетним серед інших завдань ОРД, оскільки у разі його вирішення зникає необхідність у вирішенні двох інших – припинення та розкриття.

У класичному варіанті оперативно-розшукова профілактика передбачає комплекс оперативно-тактичних дій, спрямованих на недопущення злочину, на припинення кримінальної діяльності на стадії підготовки або навіть на стадії злочинного задуму.

Підхід до оперативно-розшукової профілактики злочинів означає осмислення її, з одного боку, як ту, що розвивається і стає самостійною підсистемою цілісного процесу попередження злочинів, а з другого – характеризується спеціальною спрямованістю, спеціальними суб'єктами, що використовують здебільшого негласні заходи, засоби та методи профілактичного впливу.

Проте донині не вдається по-новому сформулювати науково обґрунтовані положення, максимально наближені до практики діяльності оперативних підрозділів із профілактики злочинів. Водночас відомо, що «життя і злочинність постійно міняються, і догми, сформульовані в один період, при неповному знанні про закономірності злочинності бувають небезпечні в нових умовах» [2, с. 162–164].

У теорії ОРД оперативно-розшукова профілактика є системою цілеспрямованих оперативно-профілактичних та інших, передбачених чинним законодавством, заходів, що проводяться стосовно осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, для здійснення оперативного контролю за ними, профілактичного впливу та профілактики злочинів, що готуються.

Ми поділяємо думку А.С. Овчинського, що теоретичні основи оперативно-розшукової профілактики формувалися разом із теорією оперативно-розшукової інформації. Власне профілактика передбачала і ґрунтувалася на інформаційно-аналітичному й інформаційно-прогностичному забезпеченні ОРД [3, с. 185].

Відмітна особливість сучасної оперативно-розшукової профілактики може бути виражена в непроцесуальному використанні оперативно-розшукової інформації. Це передбачає, наприклад, здійснення активних інформаційних дій як на лідерів і членів злочинних формувань, так і на осіб, пов'язаних з ними.

Ефективність таких дій може бути забезпечена застосуванням сучасних радіо- і телекомунікаційних засобів, Інтернету, засобів масової інформації.

Інформаційні, інформаційно-психологічні дії, оперативні заходи і тактичні дії, спрямовані на декриміналізацію певних підприємств, галузей і сфер діяльності, на витискування злочинних формувань з регіонів, на їх розкладання і, таким чином, на припинення подальшої злочинної діяльності, власне, і становлять суть сучасної оперативно-розшукової профілактики [4, с. 25].

Так, у своїх наукових працях І.П. Козаченко аргументовано доводить, що оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ у сфері боротьби зі злочинністю за своєю сутністю та основним функціональним призначенням спрямована на попередження, припинення і оперативну профілактику

злочинів, а також на забезпечення реалізації цілей і завдань кримінального судочинства. Його позиція стосовно того, що попередження та оперативно-розшукова профілактика є самостійною організаційно-тактичною формою оперативно-розшукової діяльності, була підтримана й розвинута у наукових працях інших вітчизняних науковців.

І.П. Козаченко оперативно-розшукову профілактику характеризує як *самостійну форму ОРД*, а саме: цілісну систему оперативного контролю і профілактичного впливу на осіб, криміногенну обстановку (ситуацію) та інші антисуспільні явища, попередження задуманих злочинів і тих, що готуються, з використанням оперативно-розшукових сил, засобів і методів.

Розкриваючи поняття оперативно-розшукової профілактики, доцільно виходити з таких суб'єктів, які цілеспрямовано здійснюють профілактику злочинів як явну функцію, володіють можливістю вибору лінії поведінки, мають у розпорядженні спеціальні сили, заходи, методи і засоби профілактичного впливу [5, с. 75].

Досліджуючи існуючі форми ОРД, В.Г. Самойлов, Д.В. Гребельський, А.Ф. Волинський оперативно-розшукову профілактику визначали як врегульовану відомчими нормативно-правовими актами діяльність оперативних підрозділів, яка направлена на проведення індивідуальних профілактичних заходів стосовно осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів. Однак вже пізніше у своїх працях вони висловили думку про те, що оперативно-розшукова профілактика здійснюється не тільки оперативно-розшуковим шляхом і не тільки в рамках однієї форми, оскільки такі задачі профілактики злочинів вирішуються при здійсненні заходів, які направлені як безпосередньо на виявлення осіб, які підлягають профілактичному впливу, так і на розкриття вже вчинених злочинів.

Отже, дані автори роблять спроби поділити оперативно-розшукову діяльність на дві форми: *загальний пошук і оперативна розробка*. Вони і вбачають, що в рамках кожної форми вирішуються задачі, які направлені на попередження і розкриття злочинів.

Перші дослідження наукових основ організації профілактики злочинів ОВС дали підстави А.Г. Лекарю прийти до висновку, що у практиці діяльності оперативних підрозділів необхідно чітко розділити функції між працівниками з таким розрахунком, що одні з них повинні займатися розкриттям злочинів, а інші зосереджувалися на роботі по профілактиці злочинів. Отже, дані тлумачення А.Г. Лекаря близькі до визначення оперативно-розшукової профілактики як форми ОРД, хоча він і не був прихильником існування профілактики як самостійної форми ОРД [6, с. 105].

А.І. Алексєєв, Г.К. Синілов у своїх працях зазначали, що ОРД, поряд з оперативно-профілактичним спостереженням, не охоплює поняття виявлення осіб, які становлять оперативний інтерес, і агентурну розробку.

С.С. Овчинський зазначає, що комплекс заходів, які здійснюються поза рамками оперативної розробки, але з використанням засобів і заходів ОРД, і направлені на досягнення профілактичних цілей, відповідають поняттю опе-

ративно-розшукової профілактики. І.І. Басецький робить висновок, що оперативно-розшукова профілактика направлена на виявлення і усунення причин злочинів, умов, які їм сприяють, а також на виявлення осіб, які допускають відхилення від норм поведінки, і здійснення профілактичного впливу на них.

До вчених, які визначали оперативно-розшукову профілактику як самостійну форму ОРД, належить В.А. Лукашов, який зазначив, що оперативно-розшукова профілактика є системою цілеспрямованих оперативно-розшукових та інших передбачених законом заходів, які здійснюються стосовно осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів, з метою здійснення за ними оперативного контролю, а також профілактичного впливу, попередження задуманих і підготовлених злочинів, а також використання негласної інформації у загальнопрофілактичній роботі ОВС.

С.С. Галахов оперативно-розшукову профілактику визначив як нормативно врегульовану систему комплексних заходів по здійсненню індивідуально-профілактичного впливу і контролю осіб, які перебувають на оперативно-розшукових і профілактичних обліках органів внутрішніх справ, з метою вивчення і нейтралізації чинників, що впливають на їх криміногенну активність [7, с. 3–11]. Отже, С.С. Галахов, В.А. Лукашов, С.С. Овчинський, І.І. Басецький, І.П. Козаченко та ін. автори звернули увагу на змістовну сторону оперативно-розшукової профілактики, а саме: необхідність здійснення контролю за поведінкою такої особи шляхом оперативно-профілактичного чи агентурного спостереження з метою попередження задуманих чи підготовлених злочинів з боку спостережуваних осіб, усунення і нейтралізацію конкретних причин і умов, які сприяють їх вчиненню.

Т.В. Миронюк оперативно-розшукову профілактику оцінює як самостійну форму прояву, яка передбачає діяльність оперативних підрозділів, спрямовану на виявлення, усунення або нейтралізацію причин та умов вчинення злочинів, виявлення осіб, які схильні до протиправних порушень, та превентивного впливу на них, запобігання злочинам, що готуються, та припинення таких, що розпочалися, з використанням спеціальних сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності [8, с. 13].

Російські вчені С.С. Овчинський, А.Ю. Шумилов та ін. вважають, що оскільки здійснення оперативно-розшукової профілактики потребує залучення знань із галузі кримінології, педагогіки, уміння прогнозувати розвиток криміногенних подій і індивідуальної протиправної поведінки, оскільки є наявною специфіка наукових, організаційних, методичних і тактичних основ оперативно-розшукової профілактики, цілей її здійснення, є всі підстави розглядати результат оперативно-розшукового процесу як самостійну форму, в рамках якої вирішуються головні завдання ОРД.

О.В. Кириченко оперативно-розшукову профілактику злочинів розглядає як специфічний вид діяльності правоохоронних органів, що здійснюється оперативними підрозділами цих органів та спрямований на недопущення вчинення злочинів, а також своєчасне виявлення й усунення (нейтралізацію)

причин і умов, що сприяють їх вчиненню.

З розглянутих різних бачень вчених оперативно-розшукової профілактики злочинів навряд чи можна визнати, що оперативно-розшукова профілактика «розпорошується» в рамках існуючих в ОРД формах, а саме: оперативний пошук та оперативна розробка.

На думку І.П. Козаченка, можна проводити дискусії стосовно термінологічної незгоди змістовної сторони оперативно-розшукової профілактики (оперативний контроль, оперативно-розшукове чи агентурно-оперативне спостереження), однак отримана таким шляхом інформація виступає як необхідна підстава і важливий факт вжиття до осіб заходів профілактичного впливу поза рамками оперативної розробки. Тільки при таких підходах можна стверджувати, що оперативно-розшукова профілактика є самостійною формою ОРД, яка повинна розглядатися як складова частина багатопланової діяльності оперативних підрозділів по здійсненню оперативно-профілактичних заходів.

Відповідно, оперативно-розшукова профілактика, як форма ОРД, використовується нині відповідними теоретичними конструкціями на іншій, ніж раніше, концептуальній основі, і відповідно з цим вона набуває зовсім іншого, ніж раніше, змісту.

Якщо повернутися до суті проблеми, то стає все зрозуміло: різні автори, використовуючи неоднозначний понятійний апарат і різну термінологію, а іноді протиставляючи свої позиції один одному, працюють в одному напрямі.

Для оперативно-розшукової профілактики характерними є самостійні «нерівні» стосовно інших форм ОРД напрямки, а саме: недопущення максимально великого числа можливих задуманих злочинів. Це можливо при умові спеціальної організації оперативно-розшукової діяльності, яка не співпадає по суті з організацією їх діяльності при виявленні осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес.

Проведене дослідження дозволило нам дотриматися іншої думки, що оперативно-розшукова профілактика є самостійним інститутом ОРД, а саме: сукупністю його правових норм, які здійснюються оперативними працівниками у поєднанні комплексу гласних та негласних ОРЗ, які охоплюють цілісну систему контролю за оперативною ситуацією з метою запобігання виникненню умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та здійснення на них превентивного впливу для недопущення вчинення ними задуманих злочинів чи тих, що готуються, та припинення таких, що розпочалися.

Попередження злочинів є однією з цілей кримінальної юстиції, яку у деталізованому вигляді можна визначити і систематизувати так:

- а) виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, і вплив на них;
- б) виявлення і усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів;
- в) вплив на осіб, які вчинили злочини і які відбувають покарання;
- г) ухвалення комплексу заходів до осіб, які раніше вчинили правопорушення, і недопущення рецидиву з їх боку.

Поділяючи думку вчених щодо напрямів оперативно-розшукової профілактики злочинів, доцільно їх класифікувати на такі групи за спільними ознаками, властивостями:

1) виявлення й усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів (загальна профілактика);

2) виявлення осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів, здійснення профілактичного впливу з метою переорієнтувати цих осіб, а саме: змусити їх відмовитися від злочинних намірів (індивідуальна профілактика).

Найбільш результативним профілактичним заходом загального характеру є неухильність настання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а до індивідуальних заходів профілактики можна віднести принцип «ефекта присутності» з боку ОВС.

При розгляді різноманітних підходів до поняття оперативно-розшукової профілактики злочинів становлять інтерес насамперед її функції та матеріальний зміст, а саме: прямий вихід на ціль, спрямованість і характер впливу на конкретний об'єкт, які можуть змінюватися у процесі здійснення аналізу й оцінки виконаної роботи, вжиття додаткових заходів впливу чи досягнення кінцевого результату.

Реалізуючи профілактичні функції, виходячи з основ теорії ОРД, оперативні підрозділи зобов'язані виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення; брати участь у правовому вихованні населення; проводити профілактичну роботу серед осіб, схильних до вчинення злочинів, здійснювати адміністративний нагляд за особами, щодо яких його встановлено, а також контроль за засудженими до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, тощо.

Отже, що стосується функцій оперативно-розшукової профілактики, то у наукових джерелах вони чітко не окреслені, тому на сьогоднішній день існує деяка невизначеність у цьому питанні. У загальному випадку вони співпадають з цілями і завданнями оперативно-розшукової профілактики.

Так, В.В. Шендрик до основних функцій профілактики злочинів відносить: захист суспільства від злочинних посягань; виховання осіб, що підлягають профілактиці, та оточення; ліквідація та нейтралізація згубного впливу оточення на особу, що підлягає профілактиці; контроль та покращення криміногенної ситуації; нейтралізація протидії розкриттю та розслідуванню злочинів; віктимологічна профілактика.

Ми поділяємо думку Т.В. Миронюк, що оперативно-розшукова профілактика виконує такі функції: попереджувально-запобіжну; охоронну; регулятивну; виховну; ідеологічну та прогностичну.

Оперативно-розшукова профілактика злочинів також має свої цілі, якими пропонується вважати:

- недопущення дії негативних суспільних явищ і процесів, взаємопов'язаних зі злочинністю;

- усунення, послаблення або нейтралізація детермінант (причин та

умов) злочинних проявів;

- превентивний вплив на особу, яка за своїми антисуспільними установками та способом життя здатна вчинити злочин;
- недопущення конкретних злочинних проявів на стадіях їх підготовки та замаху, а також настання негативних наслідків від злочинних діянь.

Відповідно до вказаних цілей, завданнями оперативно-розшукової профілактики з використанням оперативно-розшукових можливостей мають бути такі:

- систематичний аналіз статистичних даних про правопорушення, учинені у сфері економіки, зокрема бюджетній;
- прогнозування криміногенної ситуації на території країни та в окремих її регіонах на перспективу;
- визначення сил і засобів, необхідних для ефективною профілактики злочинів у сфері економіки, зокрема бюджетній;
- фінансування і матеріально-технічне забезпечення заходів профілактики злочинів;
- практична реалізація комплексних і цільових програм та інших профілактичних заходів з профілактики злочинів та усунення їх детермінант;
- правове роз'яснення серед населення чинного законодавства з питань недопущення протиправної поведінки та відповідальності за вчинення правопорушень;
- інформування населення про стан профілактики правопорушень через засоби масової інформації.

Аналіз дослідження свідчить, що оперативно-розшукова профілактика, як будь-яка інша управлінська діяльність, ґрунтується на загальних та спеціальних принципах.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», уся оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на точно визначених принципах (законності, дотримання прав і свобод людини, взаємодії з органами управління і населенням), що безпосередньо належать до оперативно-розшукової профілактики, як однієї із її форм і, на думку автора, як окремого інституту ОРД.

Особливе місце серед принципів оперативно-розшукової профілактики відведено спеціальним принципам, серед яких: принцип наступальності (оперативності), конспірації, конфіденційності та поєднання гласних і негласних оперативно-розшукових заходів.

Правильне уявлення про зміст оперативно-розшукової профілактики значним чином визначає вибір найбільш ефективних прийомів і методів впливу на об'єкти, що підлягають профілактиці. Усвідомлення змісту дає змогу визначити рівень її здійснення і характер зв'язку з іншими формами ОРД.

Проведене дослідження дозволило встановити, що 82 % респондентів до змісту оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки віднесли таке:

- спеціальні прийоми і напрямки діяльності оперативних підрозділів на

рівні суспільства, групи та індивіда;

- оперативно-розшукові та інші, передбачені законом, заходи за рівнем їх проведення: загальні, особливі, одиничні;

- нормативне регулювання відносин, що виникають у зв'язку з профілактикою злочинів, наявність соціального оперативно-профілактичного провадження;

- спеціальні показники реального впливу на явища, які породжують злочини, а 12 % респондентів зміст оперативно-розшукової профілактики оцінили як своєчасне виявлення та документування даних злочинів.

Висвітлюючи ці питання, ми поділяємо думку В.І. Василичук щодо оперативно-розшукової профілактики в діяльності оперативних підрозділів, яка має бути наступальною, випереджувати дії осіб, від яких можна очікувати підготовку або вчинення злочинів, при цьому ОРЗ мають бути вичерпні, щоб передбачити вирішення всіх поставлених завдань, а це можливо лише в результаті систематичного виявлення причин та умов, які сприяють учиненню цих злочинів [9, с. 185].

Висновки. Викладені вище міркування дають змогу визначити оперативно-розшукову профілактику злочинів як таку наукову категорію, що фіксує істотні ознаки особливої сфери суспільних відносин.

Визначено, що оперативно-розшукову профілактику розглядають у багатьох ракурсах: як форму, оперативний контроль, оперативно-профілактичне чи агентурне спостереження, завдання, елемент ОРД, напрям діяльності оперативних підрозділів тощо.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки є сукупністю правових норм, які здійснюються оперативними працівниками у поєднанні комплексу гласних та негласних ОРЗ, які охоплюють цілісну систему контролю за оперативною ситуацією з метою запобігання виникненню умов, що сприяють їх вчиненню, а також виявлення осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів, та здійснення на них превентивного впливу для недопущення вчинення ними задуманих злочинів чи тих, що готуються, та припинення таких, що розпочалися.

Бібліографічні посилання

1. *Кириченко О. В.* Оперативно-розшукові аспекти протидії злочинності / О. В. Кириченко, О. А. Шевченко // Вісник Запорізького юрид. ін-ту ДДУВС. – 2009. – № 2. – С. 202–209.
2. *Лунеев В. В.* Индивидуальная профилактика преступлений с учетом их мотивации / В. В. Лунеев // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1988. – № 47. – С. 162–164.
3. *Овчинский С. С.* Оперативно-розыскная информация : учебник / Овчинский С. С. – М., 2000.
4. *Овчинский А. С.* Информация и оперативно-розыскная деятельность : монография / Овчинский А. С. – М., 2002.
5. *Козаченко И. П.* Оперативно-розыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы) / Козаченко И. П. – К., 1991.
6. *Лекарь А. Г.* Профилактика преступлений : учебник / Лекарь А. Г. – М., 1972.
7. *Галахов С. С.* Сущность и задачи оперативно-розыскной профилактики органов внутренних дел / С. С. Галахов // Проблемы оперативно-розыскной профилактики : меж-

вуз. сб. науч. тр. – Омск, 1990. – С. 3–11.

8. *Миронюк Т. В.* Правові та організаційні засади оперативно-розшукової профілактики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т. В. Миронюк. – 2011.

9. *Василинчук В. І.* Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері : монографія / Василинчук В.І. – К., 2013.

Купранец І. М. Оперативно-розыскная профилактика преступлений в сфере экономики: понятие и сущность. Рассмотрены проблемы оперативно-розыскной профилактики как одной из форм в теории оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная профилактика, преступление, экономика.*

Kupranets' I. M. Operational-search prevention of economic crimes: concept and essence. In this article the author opens up the problem of operational-search prevention as one of forms in the theory of operational-search activity.

Operational-search prevention of crimes has been defined as such scientific category that captures the essential features of a particular field of social relations. The author has determined that the operational-search prevention is being considered in many perspectives: as a form, operational control, operational-preventive or undercover surveillance tasks element of operational activities, the direction of operational units and so on.

Operational-search prevention of crimes in the economic area is the set of rules of law made by operational officers combined of set of open and covert search operations that cover a complete system for monitoring the operational situation in order to prevent conditions conducive to their perpetration and detection individuals who can be expected to commit crimes and making preventive influence on them to prevent them committing crimes or those conceived, prepared, and the suspension of that started.

Keywords: *operational-search prevention, crime, economy.*

Надійшла до редакції 25.06.2015

Матвієнко В. П.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Обґрунтовано деякі шляхи вдосконалення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих розшукових дій у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: *оперативно-розшукові заходи, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативні підрозділи.*

Постановка проблеми. Одним із послідовних кроків законодавця у реформуванні системи кримінальної юстиції України стало розроблення та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, який визначає порядок кримінального провадження на території держави. Зазначе-